

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մ. ԱՔԵՂՅԱՆԸ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴԻՐ

ԱՐՏԵՄ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Մեծ է Մ. Աբեղյանի դերը հայոց լեզվի քերականական կառուցվածքի բոլոր մակարդակների ուսումնասիրության բնագավառում: Այդ են վկայում մեծանուն գիտնականի լեզվաբանական մի շարք աշխատություններն ու հոդվածները, որոնք մնայուն տեղ են ապահովել հայերենագիտության մեջ¹: Մ. Աբեղյանի որդեգրած լեզվաբանական ուղղությունը, հայոց լեզվի զարգացման օրինաչափությունների մասին ունեցած ըմբռնումներն ըստ էության ամփոփված են «Հայոց լեզվի տեսություն» հիմնարար աշխատության մեջ:

Նախանցյալ դարի երկրորդ կեսում ընդհանուր լեզվաբանության բնագավառում տիրապետող ուղղությունը երիտքերականների դպրոցն էր, որին էլ հետևել է Մանուկ Աբեղյանը: Լեզվի բնորոշման աբեղյանական ձևակերպումը խարսխված է երիտքերականների հիմնարար սկզբունքների վրա: Ըստ այդմ, «*խոսքը կամ նախադասությունն... հոգեբանական դատողության (մտածողության) արտահայտությունն է բառերով*»²: Լեզվաբանության կարևոր սկզբունքներից մեկն էլ, ըստ Մ. Աբեղյանի, այն է, որ «ամեն լեզու միշտ և անընդհատ փոփոխվում է»³:

Ըստ նրա, լեզվի անընդհատ փոփոխման և զարգացման մեջ առկա է երեք գործոն.

1) *Համաբանություն*. «Մարդս,- գրել է Մ. Աբեղյանը,- վերարտադրում է իր սովորական լեզվական իրականությունները, և ապա անալոգիական կազմությամբ արտադրում է այնպիսի ձևեր, որ ինքը չի սովորել, բայց լեզվի մեջ կան»⁴: Հենց այդպիսի կազմություններով են բացատրվում լեզվում ձևավորվող և տեղի ունեցող փոփոխությունները:

2) *Անհատական լեզվի փոփոխությունն իբրև լեզվի զարգացման երկրորդ գործոն*: Հաշվի առնելով, որ անհատները հասարակության մեջ առանց գիտակցելու և իրենց կամքից միանգամայն անկախ ստեղծում են լեզվական նորանոր ձևեր ու արտահայտություններ, լեզուն ենթարկում են դինամիկ զարգացման: Ահա հենց անհատական լեզվի այդ փոփոխությունն էլ, ըստ Մ. Աբեղյանի, լեզվի զարգացման երկրորդ գործոնն է:

Ի՞նչ է անհրաժեշտ, որ նոր բառաձևերն ու բառիմաստները տարածվեն և «ընդունվեն» հասարակության կողմից: Մ. Աբեղյանը մատնանշում է երկու գործոն՝ ա) *նպատակահարմարություն*, եթե նոր լեզվա-

¹ Տե՛ս Մ. Աբեղյան, Աշխարհաբարի քերականութիւն, Թիֆլիս, 1907, նույնի՝ «Գրաբարի համառօտ քերականութիւն», Վաղարշապատ, 1907-1908, նույնի՝ «Աշխարհաբարի հոլովները», Վաղարշապատ, 1908, «Աշխարհաբարի շարահիւսութիւն»², Վաղարշապատ, 1912, «Հայոց լեզվի տեսություն», Եր., 1931:

² Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1931, էջ 25:

³ Նույն տեղում, էջ 66:

⁴ Նույն տեղում, էջ 44:

կան ձևի կիրառումը նպատակահարմար է դիտվում հանրության կողմից և բ) *համապատասխանություն*, երբ առաջարկվող նոր ձևը ներդաշնակ է լեզվի զարգացման ընդհանուր ուղղվածությանը, համապատասխանում է լեզվի ներքին դիմամիկային:

3) Վերջապես, *լեզվի զարգացման երրորդ գործոնը լեզուների փոխազդեցությունների և այլ լեզուների ազդեցությամբ է պայմանավորված մայրենի լեզվի վրա*⁵: Այդքանից հետո զարմանալի է, որ անգամ Էդ. Ադայանը Աբեղյանին բնութագրելիս նշել է. «Մ. Աբեղյանը անտես է առնում լեզվի ներքին զարգացման օրինաչափությունները: Նրա մոտ, ինչպես և երիտքերականների մոտ ընդհանրապես, լեզվի զարգացում, բուն իմաստով, չկա էլ...»⁶:

Մանուկ Աբեղյանը համոզված էր, որ ժամանակի ընթացքում բարբառները այն աստիճանի կարող են իրարից հեռանալ, որ վերածվեն միանգամայն տարբեր, ինքնուրույն լեզուների: Բարբառների հիմքի վրա ինքնուրույն լեզուների ձևավորման գործընթացը հայագետը պատկերացրել է հետևյալ կերպ. «Երբ բարբառների տարբերությունները միմյանցից այնքան մեծանում են, որ մի բարբառով խոսող մարդն այլևս չի հասկանում մյուս բարբառով խոսողին...»⁷: Իմիջիայլոց, հենց այդ պնդումն էլ Աբեղյանի տեսությունը քննադատողները որակել են իբրև *նացիոնալիզմ*⁸: Մ. Աբեղյանի «Հայոց հին գրականության պատմություն» հետմահու լույս տեսած մենագրության մեջ կարդում ենք. «Մի բան պարզ է հիմա, որ հայոց լեզվի միայն մի մասն է հնդեվրոպական: Բազմաթիվ բառեր ու մասնիկներ, անպայման նաև քերականական ձևեր, որոնք դեռ բացատրված չեն, հավանորեն գալիս են ոչ հնդեվրոպական լեզվով խոսող ցեղերից...»⁹: Սա թերևս կարելի է դիտել իբրև մառականության առանձին դրույթների «դրսևորում»:

Ըստ Մ. Աբեղյանի, մաշտոցյան գրերի գյուտով Այրարատի բարբառը դարձել է ընդհանուր գրական լեզու (հին գրական հայերեն): Նա առաջինն էր, որ գիտական հստակ մոտեցումներով ուսումնասիրեց գրաբարի ու արդի հայերենի հնչյունական համակարգը և, ինչպես նշել է Էդ. Ադայանը, «հայ քերականագիտության մեջ հիմնադրեց նաև այս ճյուղը»¹⁰:

1890 թ. «Նոր-Ղարի» ինը համարներում լույս է տեսել Մ. Աբեղյանի «Գրաբարի երկբարբառները» աշխատանքը, որ գրվել է լեզվաբան Սարգիս Սարգսյանի և գրող Ղ. Ադայանի միջև ծագած բանավեճի առիթով¹¹: Հենց սկզբից Մ. Աբեղյանը հստակորեն նշել է, որ «*Ու* գրությունը մեր հին լեզվի մեջ երկբարբառ է կոչվում: Լեզվի՝ դարերի ընթացքում կրած փոփոխությամբ հին երկբարբառ կոչված *ու*-ն պարզվել է և դարձել է կամ պարզ ձայնավոր *ու* (g) կամ բաղաձայն *վ*, որով միևնույն *ու* գրությունը, տեղին նայած, թե *ու* (g) ձայնավոր է արտասանվում և թե *վ* (l) բաղաձայն»¹²: Աբեղյանը շեշտել է, որ հայոց հին ու նոր լեզուների էական

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 51:

⁶ Էդ. Ադայան, Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 2, Եր., 1962, էջ 147:

⁷ Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, էջ 63:

⁸ Հմմտ. Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ը, Եր., 1985, էջ 493:

⁹ Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, Եր., 1945, էջ 9-10:

¹⁰ Էդ. Ադայան, նշվ. աշխ., էջ 150-151:

¹¹ Տե՛ս «Նոր-Ղար», 1890, №№ 187-197:

¹² Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ը, էջ 292:

տարբերությունը նոր լեզուների (բարբառների) քերականության և հնչյունաբանության մեջ *պարզության* դիմելն է:

Անվանի հայագետը հերթով ցույց է տվել, թե ինչպես են գրաբարի երկբարբառները աշխարհաբարում վերածվել պարզ ձայնավորների: Անդրադառնալով արևելահայերենի և արևմտահայերենի միակերպ տառադարձման անհնարինության խնդրին՝ Մ. Աբեղյանը գրել է. «Մի՞թե կարող ենք նրանցից (իմա՝ պոլսեցիներից - Ա. Ս.) այդ պահանջել. չէ՞ որ նրանք օտարազգի բառերն իրենց արտասանության համեմատ են տառադարձում. նրանք հայերեն *պարկ* բառը հնչում են *բարգ*, ուստի և իրենց արտասանության հիման վրա ամենայն իրավամբ կարող են և օտարազգի *բուրգ* բառն էլ գրել *պուրկ*»¹³:

Մանուկ Աբեղյանը գիտական մի շարք աշխատություններ է նվիրել արդի հայերենի ուղղագրության խնդրին¹⁴: Ուղղագրության հարցում Մ. Աբեղյանի սկզբունքներն են՝

«1. Որքան կարելի է, գրությունը պետք է մոտեցնել արտասանությանը, և կենդանի արտասանությունը պիտի առաջնորդ լինի ուղղագրության համար:

2. Բայց գրությունը պիտի մոտեցնել արտասանությանը միայն այն ժամանակ, երբ մոտեցնելիս ուղղակի չենք հակասում բառի ծագմանն ու կազմությանը, այսինքն՝ ի նկատի պիտի ունենալ և ստուգաբանական սկզբունքը»¹⁵: Ըստ այդմ, ուղղագրության փոփոխության վերջնական նպատակը, Մ. Աբեղյանի համոզմամբ, պիտի լինի նշված երկու՝ հնչյունական և ստուգաբանական, սկզբունքները հաշտեցնելը՝ գրության մեջ առկա տարածայնությունները վերացնելով:

Մ. Աբեղյանի լեզվաբանական հայացքներին ժամանակին բարձր գնահատական է տվել Անտուան Մեյեն "Journal asiatique"-ի մեջ (1912 թ.): «Մ. Աբեղյանը, որին պարտական ենք արդեն լավ քերականական աշխատություններ արդի հայերենի վերաբերյալ, այժմ հրատարակել է... այժմյան գրական լեզվի մի մանրամասն շարահյուսություն: Այս շարահյուսությունը ... հարուստ է վավերական, լավ դասավորված և խելացի կերպով ընտրված օրինակներով...»: Մ. Աբեղյանը առհասարակ կարևորություն չէր տալիս իր աշխատությունների մասին եղած գովեստներին, բարձր գնահատականներին, բայց Մեյեի կարծիքի վերաբերյալ գրել է. «Անտուան Մեյեի նման մեկի խոսքը, թե իմ աշխատանքը «իսկական գիտական գործ է», այդ արդեն բավական է ինձ համար»¹⁶:

Տակավին 1890-ին «Նոր-Դարուն» տպագրվել է Մ. Աբեղյանի «Ժողովրդական լեզվի շեշտադրությունը (արևելյան ճյուղի բարբառների մեջ)» աշխատությունը: Մ. Աբեղյանը համոզիչ կերպով ցույց է տվել, որ «գրականական լեզուն *յուր* հարստությունը՝ քերականական զարգացումը, ճկունությունն ու վայելչությունը *պիտի վերցնեն* առավելապես ժողովրդական լեզվից, իսկ գրաբարից *պիտի օգտվի* բառերի մթերքի և մասամբ

¹³ Նույն տեղում, էջ 319:

¹⁴ Հմմտ. Մ. Աբեղյան, Մեր ուղղագրության մասին, տե՛ս նույն տեղը, էջ 330, Հայոց լեզվի ուղղագրության ռեֆորմի մասին, տե՛ս նույն տեղը, էջ 387, Ուղղագրության ռեֆորմը, տե՛ս նույն տեղը, էջ 387 և այլն:

¹⁵ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ը, էջ 326:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 498:

դարձվածների կողմից...»¹⁷: Ասվածը կարող է ուղեցույց ծառայել նաև ժամանակակից հայոց գրական լեզվի զարգացման ուղիները ճշգրտելիս:

Հետագա շարադրանքում Մ. Աբեղյանը նկատել է. «Վաղուց արդեն մեր նորածին աշխարհաբարի մեջ եղած գրաբարի ձևերը, որոնք անխուսափելի են ամեն մի նոր ծնվող *գրական* լեզվի համար, դուրս են ձգվում և հետզհետե մեր արևելյան կոչված աշխարհաբարը շատ արագ թոթափում է *յուր* վրայից գրաբարի ազդեցությունը»¹⁸:

Մ. Աբեղյանը գիտական մանրակրկիտ քննության է ենթարկել իր ձևակերպումով՝ «անուշադիր մնացած կողմը»՝ մեր աշխարհաբարի *քերականական* շեշտը. «Մենք սովոր ենք ասել,- գրել է նա,- թե հայոց լեզուն շեշտ չունի կամ լավ ևս ասել՝ շեշտ միշտ բառի վերջին վանկի վրա ունի, բացի այն դեպքից, երբ որ վերջին վանկի ձայնավորը *ը* հնչյունն է. օրինակ՝ քաղաքը, թանձրը, աստղը... Այդպես ենք սովորել մենք ուսումնարանում, այդպես հավատացած ենք գրեթե ամենքս...»: Իրականում, ինչպես եզրակացնում է Մ. Աբեղյանը. «Երկար առանձին ուշադրություն դարձնելուց հետո այն համոզման ենք եկել, որ հայոց ժողովրդական լեզվի մեջ արևելյան կոչված ճյուղն ունի առանձին շեշտադրություն, որի ուսումնասիրությունն առանց ուշադրության է թողնված»¹⁹:

Անդրադառնալով հին գրական հայերենի (գրաբարի) ձայնավորների երկար և կարճ (սուղ) արտաբերության հարցին՝ Մ. Աբեղյանը այն համոզումն է հայտնել, որ «Գրաբարն ունեցած էլ լինի ձայնավորների երկարություն և սղություն, որ, սակայն, *դեռևս կասկածելի է*, այժմ այդ մոռացված է, և մենք ներկայումս գրաբարը կարդում ենք այնպես, ինչպես և աշխարհաբարը»²⁰: Ապա Մ. Աբեղյանը տիպաբանական զուգահեռ է անցկացնում հին ու նոր լեզուների (այդ թվում գրաբարի և աշխարհաբարի) միջև. «Թեպետև ձայնավորների երկարության և սղության հին հետքերը մինչև այժմ մնացել են մեր մի քանի գավառական բարբառների մեջ, որոնք ձայնավորներից մեկը կամ մյուսը բառի մեջ ձգում են, որով և խոսակցությունը ստանում է մի տեսակ երգեցիկ եղանակավորություն,- բայց մեր նոր լեզվին, *ինչպես ընդհանրապես նոր լեզուներին*, հատուկ է շեշտը, այսինքն ձայնի սուր կամ բարձր լինելը, մի վանկի մեջ»²¹:

Մ. Աբեղյանը շեշտում է, որ մեր ժողովրդական լեզվի մեջ թեև միշտ չէ, որ շեշտը վերջին վանկի վրա է դրվում, այդուհանդերձ առկա են որոշակի ու հաստատուն կանոններ, որոնք իմանալուց հետո առանց շեշտադրական սխալների կարելի է ընթերցել ժողովրդական լեզվով գրված տեքստերը:

Իր աշխատության վերջում լեզվաբանը գրել է. «... Մեր արևելյան գրականական լեզուն, փոխանակ արևելյան կենդանի բարբառների առոգանությամբ և շեշտադրությամբ կարդացվելու, կարդացվում և *մասամբ խոսվում է գրաբարի և արևմտյան բարբառների առոգանությամբ և շեշտադրությամբ*»²²: Մ. Աբեղյանը շեշտում է *մասամբ* բառը, որովհետև գրական լեզվի բանավոր տարբերակում, երբ խոսքը վերաբերում է առօրյա կյանքին, գերիշխում է ժողովրդական շեշտադրությունը:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 273:

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 275:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 277:

²¹ Նույն տեղում, էջ 278:

²² Նույն տեղում, էջ 290:

Մ. Աբեղյանը քննում է բառամիջի ձայնավորի՝ շեշտից հետո կատարվող սղման երևույթը, հոգնակիակազմ ձևերի շեշտադրության օրինաչափությունները:

1913 թ. հոկտեմբերի 14-ին Ս. Էջմիածնում Յամագային մեծ հոբելյանի հանդեսի ժամանակ Աբեղյանը զեկուցել է «Մեր ուղղագրության մասին»: Աբեղյանական ուղղագրության հակառակորդները սովորաբար այն որակում են *խորհրդային*: Չարկ է հիշեցնել, որ հեղափոխությունից տարիներ առաջ Մանուկ Աբեղյանը շեշտել է հետևյալը. «Ուղղագրության վեճի ժամանակ փոփոխության հակառակորդները հաճախ օրինակ են բերում ուրիշ ազգերի ուղղագրության դժվարություններն՝ ասելով, թե ֆրանսիացիք և ուրիշները, որ մեզանից շատ ավելի խելոք են, ինչո՞ւ չեն իրենց դժվար ուղղագրությունը փոխում: Եվ այս առարկությունը հիմնավոր է, թե միայն մանկավարժական տեսակետից նկատի առնվի, բայց կորցնում է իր արժեքը, երբ խնդրին նայում ենք գրաբարի և աշխարհաբարի, հին և նոր լեզուների միացման տեսակետից: Որովհետև այդպես առարկողները երկու լեզուների տարբեր շրջաններ են իրար հետ բաղդատության մեջ դնում»²³: Ո՞րն է Աբեղյանի հիմնարար եզրակացությունը ուղղագրության խնդրում. «Գրական լեզվի մեջ ուղղագրության միակերպությունն առաջին անհրաժեշտ սկզբունքն է: Դա պետք է լինի գերիշխողը»: Այնուհետև Մ. Աբեղյանը նշում է. «Պատմական անհրաժեշտությամբ՝ աշխարհաբարի մեջ ընդունված է գրաբարի ուղղագրությունը, և մենք չենք կարող այդ ուղղագրության մեջ հիմնական մեծ փոփոխություններ մտցնել, առանց լեզուն ցնցումի ենթարկելու...»²⁴: Ըստ այդմ էլ բաղաձայնների գրությունը Աբեղյանն անձեռնմխելի է թողնում: Ո՞վ պետք է իրականացնի ուղղագրական ռեֆորմը: Իր զեկուցման մեջ Մ. Աբեղյանը կարծում է, որ «Ակադեմիան միայն բավարար իշխանություն և հեղինակություն ունի այս վերանորոգությունը կատարելու...»: Իրականում, սակայն, Աբեղյանը ցավով նկատում է, որ մեզանում «ամեն անհատ կարող է մի ակադեմիա լինել և ուզած փոփոխությունը ոչ միայն առաջարկել, այլև անմիջապես գործադրել»²⁵: Ի՞նչ է հարկավոր դրությունը շտկելու համար: Մ. Աբեղյանի համոզմամբ. «Չարկավոր է մի հեղինակավոր խորհուրդ՝ մասնագետներից կազմված, որ լրջությամբ պարապեր այդ խնդրով, բազմակողմանի կերպով ուսումնասիրեր մեր ուղղագրությունը» և այդ «խորհրդից ընդունվածն ընդունելի կլիներ և՛ հոգևոր իշխանությունից, և՛ գրագետների ու լրագիրների կողմից»²⁶:

Մ. Աբեղյանը այն համոզման էր, որ ուղղագրական բարեփոխումը կարող է լինել կամ չլինել, գուցե և «պահվի մեր հին ուղղագրությունը՝ թեթև փոփոխություններով, գուցե և առանց փոփոխությունների»²⁷: Սակայն Մ. Աբեղյանը կարծում է նաև՝ «քանի որ ընդունված է գրաբարի ուղղագրությունը, թվում է, թե աշխարհաբարի հաղթանակը դեռ թերի է»²⁸:

²³ Նույն տեղում, էջ 336:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 340:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Նույն տեղում:

²⁷ Նույն տեղում:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 336:

Մ. Աբեղյանը վստահ էր, որ ուղղագրական հիմնական փոփոխությունները հնարավոր չէ անել, այն էլ *միանգամից*: Մինչդեռ կյանքը ցույց տվեց, որ հենց այդպես էլ եղավ:

Ուղղագրության 1922 թ. դեկրետի սկզբում լուսժողկոմ Պ. Մակինցյանը շեշտել է «ժողովրդական լայն խավերի համար հայերենի գրագիտության ուսումը հեշտացնելու, ընդհանուր կրթությունը բարձրացնելու և դպրոցն ուղղագրություն սովորելիս գործ դրած անպետք և ապարդյուն ժամավաճառությունից և աշխատանքից ազատելու նպատակը»: 1924 թ. Թիֆլիսի «Заря Востока» թերթում Պողոս Մակինցյանը առաջարկել է հրաժարվել մեսրոպյան տառերից և անցնել լատինատառ գրությանը²⁹, այլապես, ըստ Մակինցյանի, անհմաստ էր ուղղագրության ռեֆորմը: Մ. Աբեղյանը խստագույնս քննադատել է Մակինցյանի «գաղտնի նպատակը», որ ստեղծել է «զվարճալի դրություն» (բնութագրումները Աբեղյանին են): Այդ կապակցությամբ Մ. Աբեղյանը պարզաբանել է. «Լատիններեն տառերին անցնել... Չեշտ գլուխ գալու բան չէ այդ, թեև ուղի միայն այն պատճառով, որ մեր բաղաձայնների համար, սակավ բացառությամբ, չունենք ընդհանուր, միակերպ արտասանություն»³⁰: Ըստ Մ. Աբեղյանի, մենք դեռ «ապրում ենք մեր բաղաձայնների շրջման ժամանակաշրջանը, որ *դեռ չի վերջացել*»³¹ (ընդգծումը մերն է - Ա. Ս.):

Անցյալ դարի 30-ական թվականներին Մ. Աբեղյանից մեծ ջանք չէր պահանջվում ապացուցելու, որ յուրաքանչյուր լեզու ունի իր քերականական առանձնահատկությունները: Ի պատասխան իր տեսության քննադատների՝ (Ա. Ադոյան, Գ. Սևակ և այլք) Մ. Աբեղյանը գրել է «Մի քանի քերականական խնդիրների մասին» ծավալուն աշխատանքը, որն առաջին անգամ լույս է տեսել գրության թվականից (1936 թ.) կես դար անց, Աբեղյանի երկերի Ը հատորում³²: Մ. Աբեղյանը նշված աշխատանքում մատերիալիզմի և իդեալիզմի մասին այնպիսի հայացքներ է արտահայտել, որ այսօր էլ անհրաժեշտ է դիտարկել բանասիրականի բոլոր բաժանմունքներում:

Խոսքի մասերի աբեղյանական սահմանումները, լեզվի փոփոխության ներքին մեխանիզմի մեկնաբանությունը, հայոց լեզվի կառուցվածքում տեղի ունեցած փոփոխությունների աբեղյանական դիտարկումները ուղղակի դասական օրինակներ են: Այսօր էլ աբեղյանական պահանջը խիստ արդիական է. «Քերականության գրողը նախ և առաջ հիմնովին պիտի ուսումնասիրի այն լեզուն, որի քերականությունը պիտի գրի»³³:

Աբեղյանը լիովին ջախջախում է իր հակառակորդների պնդումները, թե «Աբեղյանի քերականությունը «ֆորմալիստական» է»: Ցավոք, այդպես է նրան բնութագրում նաև ակադ. Էդ. Աղայանը իր «Չայ լեզվաբանության պատմության» մեջ³⁴:

Քանի որ Աբեղյանը մեղադրվում էր իր, այսպես կոչված, իդեալիստական կամ բերկլիական հայացքների համար, մեծանուն հայագետը առաջ է քաշում հետևյալ հարցը. «Կարո՞ղ է իդեալիստական, այն էլ բերկլիական լինել այն փիլիսոփայական տեսությունը, որ ճանաչում (признать), ընդու-

²⁹ Տե՛ս «Заря Востока», 1924, նոյեմբերի 29-ի համարը:

³⁰ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ը, էջ 491:

³¹ Նույն տեղում:

³² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 493:

³³ Նույն տեղում, էջ 543:

³⁴ Տե՛ս Էդ. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 146:

նում է մեզ շրջապատող *արտաքին* (= մեզանից դուրս եղած) առարկաները»³⁵: Մ. Աբեղյանը դիպուկ բնութագրումներ է բերում մարքսիզմի կլասիկներից (Ֆ. Էնգելս, Վ. Լենին) և եզրակացնում, որ իր «Հայոց լեզվի տեսության» մեջ բազմիցս կիրառված «պատկերացում», «մտապատկեր» եզրերը «անհրաժեշտորեն ենթադրում են օբյեկտիվ իրականությունը»:

Քննադատելով իր ընդդիմախոսներին՝ Մ. Աբեղյանը գրել է. «Մեր երիտասարդները ձևական տրամաբանություն չեն սովորել, այլ միայն հեռվից են լսել դրա մասին և արհամարհանքով են վերաբերվում դրան»³⁶: Ուստի այն դեպքում, երբ նրանք ուղղակի պարտավոր են առաջնորդվել տրամաբանությամբ, այդ ի վիճակի չեն անելու:

Քննելով լեզվի փոփոխության խնդիրը կոնկրետ լեզվի մեջ՝ Աբեղյանը ցույց է տվել, որ տեսության քննադատները ոչ միայն հստակորեն չեն տարբերում մատերիալիզմն ու իդեալիզմը, այլև չեն հասկանում *պատճառ* և *նպատակ* եզրերը:

«Ես իմ քերականությունների մեջ,- շեշտել է Մ. Աբեղյանը,- չեմ հիշատակել և չեմ ասել «մասն-բանի» և «մասունք-բանի» տերմինը, այլ գործածել եմ «բառերի տեսակներ», իհարկե, առանց այսպիսի բացատրության, բայց ի՞նչ կանես, որ օտարականը և ավանդականը սիրելի է: Եվ որովհետև «մասունք-բանի» գրաբար է, սովորական են դարձրել դրա թարգմանությունը՝ «խոսքի մասեր»: Ինչո՞ւ, որովհետև Շապիրոն էլ դեռ չի փոխել, ունի *части речи*»³⁷: Մ. Աբեղյանը *նախադասություն* և *խոսք* եզրերը դիտել է իբրև համանուններ: Իր «Աշխարհաբարի քերականության» մեջ լեզվաբանը ուղղակի գրել է. «խոսքը քերականության մեջ սովորաբար կոչվում է *նախադասություն*»³⁸: Իր ընդդիմախոսներն ընդվզել են, թե ինչո՞ւ է նա նախադասությունը խոսք անվանել: Աբեղյանը հիշեցրել է Ա. Այտընյանի «Քննական քերականության» հետևյալ մեջբերումը. «Ամեն նախադասություն կամ խոսք երեք գլխավոր մաս ունի»³⁹:

«Աշխարհաբարի հոլովները» աշխատության մեջ (Վաղարշապատ, 1908) Մ. Աբեղյանը, քննության ամենելով հայերենի հոլովական համակարգը, հիմնավորել է այն տեսակետը, ըստ որի արևելահայ աշխարհաբարը ունի ընդամենը հինգ հոլով: Միայն կես դար անց ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի գիտական բանավեճում հաղթեց հինգ հոլովի տեսությունը:

Աբեղյանի դասերը մեր օրերում էլ խիստ կարևոր են. մեծանուն հայագետին խելամտորեն հետևելը պարտադիր է հայերենագիտության ասպարեզ մտնող յուրաքանչյուր սկսնակի համար:

Մ. Աբեղյանի ջանքերի շնորհիվ հաջողությամբ պսակվեց ժամանակակից հայոց լեզվի գիտատեխնիկական մասնագիտական տերմինաբանության մշակման գործը: Մեր լեզվի ցանկացած բնագավառում վաստակաշատ գիտնականը թողել է իր անուրանալի ավանդը:

Շնորհիվ Մանուկ Աբեղյանի բառագիտական ուսումնասիրությունների՝ հիմնադրվեց նաև հայերենի բառագիտությունը: Այն դարձավ հայոց լեզվի գիտական քննության առանցքային ճյուղերից մեկը՝ *իմաստաբանություն* և *բառակազմություն* բաժիններով: Մ. Աբեղյանի շարահյուսա-

³⁵ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ը, էջ 507:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 512:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 532:

³⁸ Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, էջ 25:

³⁹ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ը, էջ 583:

կան վերլուծությունների կադապարները, նրա ստեղծած համակարգը հայերենագիտության մեջ մասնակի ճշգրտումներով կիրառվում է առ այսօր: Մ. Աբեղյանն առաջինն էր, որ բարձրացրեց շարահյուսական ուսումնասիրությունները մի նոր մակարդակի և դարձրեց քերականական ուսումնասիրության՝ ձևաբանության հետ *իրավահավասար* մի ճյուղ: Մ. Աբեղյանի շնորհիվ է, որ ժամանակակից հայոց լեզվի քերականական կառուցվածքի քննությունը մեկընդմիջտ ձերբազատվեց գրաբարյան քերականական կադապարներից և ձևավորեց իրեն հատուկ սխեմաները:

Մ. Աբեղյանի լեզվաբանական աշխատությունները այսօր էլ ունեն մեծ արժեք և չեն կորցրել իրենց հրատապությունը: Անցած տասնամյակների ընթացքում, ընդհանուր լեզվաբանական մշակումների, մեթոդաբանության, հետազոտության սկզբունքների զարգացման հետ (հատկապես եթե նկատի առնվի մեքենական թարգմանության, լեզուների ձևային նկարագրության, ընդհանրական-հիմաստաբանական դաշտերի տեսության բնագավառները) Մ. Աբեղյանի հիմնարար դրույթները դարձել են առանցքային և արդիական:

Հայ բառարանագրության պատմության մեջ ուղենշային են Աբեղյանի բառարանագրական աշխատությունները («Ռուս-հայերեն ռազմական բառարան» (1925 թ.), «Լատին-ռուս-հայերեն բժշկական բառարան» (տպագրվել է Աբեղյանի մահից յոթ տարի անց): Մ. Աբեղյանը գիտականորեն մշակել է հայ իրավաքաղաքական և մասնավորապես ռազմագիտական տերմինաբանությունը:

Ժամանակակից հայ քերականագիտության մեջ ուղենշային են նաև Աբեղյանի լեզվաբանական հայացքները: Բառերի կապակցության տեսակների, բառերի պաշտոնների, հոլովների ու կապերի կիրառությունների ու նշանակությունների արեղյանական դասակարգումները հայերենագիտության հիմնարար, ելակետային մոտեցումներ են:

Հայերենի շարահյուսության օրենքները, նախադասության անդամների համաձայնությունը սպառիչ նկարագրվել են Աբեղյանի՝ մեկ դար առաջ գրած աշխատություններում: Նույն ձևով արդի հայերենի բայի եղանակների, բայաժամանակների առանձնահատկությունների նկարագրությունը տրված է Աբեղյանի լեզվաբանական երկերում:

Սեղմություն, ընդգրկման ամբողջականություն, կուռ մեթոդաբանություն՝ ահա այն էական հատկանիշները, որոնցով բնութագրվում են Մ. Աբեղյանի երկերը:

Մանուկ Աբեղյանը լավագույնս է հաշվի առել հայոց լեզվի զարգացման ներքին և արտաքին օրինաչափությունները, հայ քերականության մեջ ստեղծել *իր ուղղությունը*, որը տասնամյակներ շարունակ սխալմամբ բնութագրել են իբրև ֆորմալիստական (լեզվի *ձևային* նկարագրությունը նույնացնելով սոսկ *ֆորմային* (ձևին) առավելություն տվող ուսմունքի հետ):

Միանգամայն արդարացի էր ակադ. էդ. Աղայանը, երբ իր «Հայ լեզվաբանության պատմության» երկրորդ հատորում հատուկ ընդգծումով ներկայացրել է հետևյալ բնութագրականը. «Մանուկ Աբեղյանը մեր ժամանակի ամենամեծ հայագետներից մեկն է եղել, և նրա թողած գիտական հարուստ ժառանգությունը հայագիտության ոսկե ֆոնդի մասն է կազմում»⁴⁰:

⁴⁰ **էդ. Աղայան**, *ԳՂՎ. աշխ.*, էջ 153:

АРТЕМ САРГСЯН – М. Абебян – основатель научной грамматики современного армянского языка. – Роль М. Абебяна в изучении структуры современного армянского языка огромна. Он первым исследовал его фонетическую систему с научной точки зрения. Благодаря его трудам лексикология с двумя её разделами – семантикой и словообразованием – стала одной из основных ветвей армянского языкознания.

М. Абебян поставил синтаксические исследования вровень с исследованиями морфологии. Его базовые принципы до сих пор актуальны, особенно в области формализованного описания языков.

Высокую оценку основным лингвистическим трудам М. Абебяна, в их числе «Теории армянского языка» (1931), дал в своё время в «Journal Asiatique» Антуан Мейе. М. Абебян тщательно исследовал оставленное, по его собственному замечанию, «без внимания» грамматическое ударение ашхарабара. Его работа «О реформе правописания армянского языка», заложившая основу восточноармянской орфографии, до сих пор вызывает серьёзную полемику. М. Абебян полагал, что реформу правописания можно проводить, а можно и не проводить, «старое правописание может быть сохранено и с незначительными изменениями, и без изменений».

Выдающийся лингвист продемонстрировал органическую связь между грабаром, среднеармянским языком и двумя ветвями ашхарабара. Сжатость, целостность охвата и точность методологии – таковы главные качества, которыми характеризуется его научное наследие.

ARTEM SARGSYAN - M. Abeghyan as the founder of Modern Armenian academic grammar. - M. Abeghyan's role in the field of study of Modern Armenian grammatical structure is great. M. Abeghyan was the first scholar to have done academic research into the Modern Armenian phonetic structure.

Due to M. Abeghyan's studies, lexicology along with semantics and word formation became one of the main studies of the Armenian language. M. Abeghyan elevated the studies of syntax to a new level and made it of equal importance as the morphology of Modern Armenian grammar.

M. Abeghyan's main principles have gained relevant importance and are particularly actual in the fields of formalized description of languages and machine translation. The eminent philologist did not remain confined to the methodology of the young grammarians' school. One of his principal works into the Armenian studies is "Theory of the Armenian Language" (1931). In "Journal Asiatique" (1912), Antoine Meillet spoke of M. Abeghyan's views of the time with praise and appreciation: "M. Abeghyan, whom we are grateful to for having performed grammatical research into the modern Armenian language, now has published... a detailed syntax of modern literary language."

Abeghyan's work "On Armenian orthographical reforms" is the basis of modern Eastern orthography. However, Abeghyan's proposed orthography is of serious scientific debate up to nowadays. He was not sure whether the orthographical reform would take place, maybe "our old orthography will be preserved with some slight changes, or even without them."

Abeghyan has demonstrated organic ties between Grabar, Middle Armenian, and two branches of Modern Armenian, as well as scientifically substantiated the rise of grammatical phenomena. Brevity, integrity and weighty methodology are the main characteristics typical of M. Abeghyan's scientific heritage.